

ARBEJDER- KULTUR EFTER 1945

- en status

Af Svend Aage Andersen

Artiklen understreger betydningen af klasse som en social kraft, der former menneskers liv. Den starter med at give et rids over arbejderforskningens udvikling gennem de senere år, hvorefter den skitserer tre faser i den danske arbejderkulturs udvikling i tiden efter 1945. Hovedsynspunktet er, at postmodernismen og den såkaldte 'lingvistiske drejning' har været til stor skade for arbejderforskningen. Der er derfor brug for en genindførelse af klasseanalysen som en central tilgangsvinkel i studiet af arbejderhistorien.

I. Poststrukturalismen og den lingvistiske drejning

Da jeg i 1988 begyndte mit arbejde med den bog om *Arbejderkultur i velfærdssamfundet*, som netop er udgivet af SFAH (Andersen 1997), var den såkaldte postmodernisme på sit højeste. Alle skulle lave diskursanalyse, og alt – lige fra de 'store fortællinger' om det historiske fremskridt til klasse – skulle dekonstrueres.

Jeg vil i det følgende først give en kritisk karakteristik af postmodernismen, hvorefter jeg vil skitsere, hvordan historien om arbejderklassen i efterkrigsperioden er blevet skrevet og omskrevet i overensstemmelse med den på det givne tidspunkt foreliggende politiske kontekst. Herefter vil jeg i den sidste del af artiklen – på baggrund af min bog – opridsede nogle væsentlige udviklingstendenser i perioden, for til sidst at stille spørgsmålet, om der nu også stadig eksisterer en arbejderkultur.

Allerede i starten af 1980'erne var der sket en betydningsfuld forskydning i den videnskabelige interesse. Man betonedede i stigende grad det umulige i at reducere kulturelle fænomener til økonomisk og social forandring. Reaktionen mod den økonomistiske reduktionisme førte bl. a. til en revision af den marxistiske basis/overbygnings-metafor og forsøg på at se kultur som en del af den sociale væren frem for blot en afspejling af den. Denne anfægtelse af idéen om, at kultur og politik i sidste ende har et materielt grundlag, og derfor kan forklares ud fra økonomiske forandringer, førte for nogle til den opfattelse, at der var opstået en krise i den marxistiske tænkning. Samtidig vandt nye intellektuelle strømninger, knyttet til den såkaldte poststrukturalisme, stigende tilslutning. Mens nøgleordene i 70'erne havde været 'kapitalisme' og 'senkapitalisme', blev det nu begreber som 'det moderne', 'modernitet', 'det postmoderne' og 'postmodernismen'. Forskydningen i begreber var udtryk for en ændret tilgang til epoken, som afspejlede nogle nye samfundstendenser og nogle væsentlige forandringer i det intellektuelle og politiske klima. Frem for alt vendte

postmodernisterne sig fra de sk. 'samfundscentrerede' forklaringsmåder og understregede, at fænomener som kultur og mentalitet i høj grad har deres egen historie. Samtidig påstod postmodernisterne, at de løbende sociale, kulturelle, økonomiske og politiske forandringer havde ført samfundet ind i en ny æra hinsides moderniteten.

Ifølge den postmodernistiske opfattelse har vi siden 1970erne bevæget os ind i en ny postmodernistisk æra. Påstanden om, at vi lever i et postmoderne samfund, hviler i høj grad på opfattelsen af, at masseforbrugets tidsalder er erstattet af en mangfoldighed af forbrugerlivsstile. De mest entusiastiske fortalere for idéen om postmodernismen er poststrukturalisterne, som bl. a. insisterer på, at 'modernitetens projekt', vor søgen efter sandheden, svarene på den menneskelige tilværelses problem, bør opgives. Der er ingen basis for de 'store fortællinger', og vi bør derfor opgive 'meta-fortællingerne' eller 'de totaliserende diskurser', som postmodernisterne kalder dem. Der er snarere en stor mangfoldighed af fordringer på sandhed – en 'pluralitet af diskurser' – som konkurrerer mod hinanden, men som ikke har noget grundlag for krav om privilegeret adgang til sandheden (Bilton et al. 1996:97, 475. For en kritik af postmodernismen se også Calinicos 1989 og Palmer 1990).

Poststrukturalismen kan defineres som en helhed af idéer, der ofte forbindes med Foucault og Derrida og andre franske tænkere fra 1960erne. Den kan endvidere ses som en reaktion mod begrebet strukturel determinering, mod opfattelsen af, at (ofte skjulte) strukturer betyder mest i konstruktionen af virkeligheden. Mange poststrukturalister benægter eksistensen af en virkelighed uafhængig af tanke og sprog og understreger den fragmenterede, relative og i vid udstrækning autonome karakter, som menneskers liv har. Følgelig udgør diskurs, decentring og dekonstruktion nøgleordene i det poststrukturalistiske leksikon.

Poststrukturalismen er en moderne udvikling i fransk teori, der følger af lingvistisk strukturalisme (Levi-Strauss, Lacan m. fl.), men som går videre ved at behandle samfun-

det og historien som en *tekst*, der kan analyseres uden reference til nogen forfatter eller kreativt subjekt. Blandt poststrukturalisterne bruges termen tekst om enhver form for symbolsk repræsentation af betydninger, som antager fysisk form, dvs. ethvert symbol, der udtrykker mening. Dekonstruktionen drejer sig så om at nedbryde tekster med henblik på at fange deres implicite mening. Det sker gennem en belysning af deres underliggende og skjulte formodninger.

Som reaktion på de strukturalistiske og marxistiske tilgange, som lægger vægt på økonomiske og sociale forklaringsmodeller, har der i 80ernes historieskrivning været en tendens til 'revival' af *fortællingen* som den foretrukne fremstillingsform. Det sproglige er rykket i centrum, og historien er så at sige blevet 'tekstualiseret', dvs. gjort til tekst.

Grundlæggende for alle tilgange med rod i strukturel lingvistik er den idé, at vi lever i *en verden af tegn*. Poststrukturalisterne vender imidlertid forholdet mellem sprog og viden på hovedet, idet de hævder, at sproget ikke symboliserer den kreative tanke, men faktisk dikterer tankerne. Sproget repræsenterer ikke vore meninger, men konstruerer dem snarere for os. I poststrukturalistisk jargon er vore identiteter – hvem vi er og hvad vi ved – således konstitueret af sprog. Poststrukturalister som Derrida og Foucault benægter således, at mennesker er kreative aktører. De nægter at se mennesker som aktører, der aktivt og skabende konstruerer deres samfund. I Foucaults opfattelse har diskurserne således en evne til at konstituere identitet og konstruere adfærd. Ifølge Foucault kan samfund bedst forstås som steder, hvori diskurser fremmer visse former for mennesker og adfærd. I virkeligheden er det lige omvendt: De forskellige diskurser er produkter af bestemte historiske udviklingstrin og materielle situationer. Diskurser er historiske og sociale konstruktioner, hvis opkomst forudsætter udviklingen af bestemte materielle omstændigheder. De kan derfor heller ikke forstås løsrevet fra de materielle aktiviteter og interaktionsformer, som de relaterer sig til. I videnskabsteoretisk henseende

Bolignøden og pladsmanglen var stor i 1950ernes trange arbejdsmiljø. På dette billede fra 1957 ses et københavnsk ægtepar, hr. og fru Schauburgh, med deres to børn i stuen på 9 m² i Skyttegade 23 B, 2. sal. Stuen, der var deres eneste, målte 3,20 x 2,80 meter. Familien på fire var, som det ses, på vej til at blive udvidet med et nyt og femte medlem. Bemærk gryden og eddikeflasken på bordet. Der spises muligvis stegte sild. Radioapparatet er anbragt på sin karakteristiske plads på hylden et godt stykke oppe på væggen, og herunder hænger også fars fine porcelænspipe i sikkerhed for børnene. Foto: Land og Folk (ABA).

repræsenterer poststrukturalismen således en klart *idealistisk* tilgang.

Sådan ser poststrukturalisterne imidlertid ikke sig selv. De har deres egen erkendelses- og videnskabsteori. En af dekonstruktivismens fremmeste fortalere, Hans Hauge, taler i bogen *Den litterære vending* direkte om en 'dekonstruktiv videnskabsteori' (Hauge 1995). Hvordan er forholdet mellem tekst og virkelighed, spørger Hauge. Jo, virkeligheden gøres til tekst. Dette er f. eks. tilfældet hos en af den litterære vendings mest fremtrædende protagonister, den amerikanske historiker Hayden White. Han hævder i sin bog *Metahistory* (1973), at historiens problem er realis-

mens problem. Problemet løser han ved at *tekstualisere historien* og se al historieskrivning som narrativ, dvs. som litteratur. Konsekvensen er, at historikernes fortællinger – skønt baseret på virkelige begivenheder – kan opfattes som fiktion. Der er ingen principiel forskel mellem historie og digt: Ligesom romanforfatteren skaber sin roman, så skaber historikeren selv historien (jfr. *Weekend-avisen* den 11.-17.10. 1996). Historieskrivningen gøres til en litterær genre. Men når der ikke er nogen principiel forskel på historie og litteratur, så er det heller ikke så afgørende, om historieskrivningen er sand eller falsk. Hermed er der ikke blot åbnet op for relativisme og

skepticisme, men historieskrivning er ydermere reduceret til et afpoliteret, intellektuelt legetøj for en privilegeret intelligentsia. Desuden indebærer 'den litterære vending' som sagt en tydelig drejning i idealistisk retning, dvs. bort fra materialismen og opfattelsen af, at materien er primær i forhold til bevidstheden.

Ifølge en materialistisk opfattelse udvikles den menneskelige erkendelse gennem vor praksis i den materielle virkelighed, og gyldigheden af vor erkendelse afgøres i praksis. Den historiske materialisme er en teori om, hvorledes de materielle forhold er bestemmende for samfundsbevidstheden, sådan som det fremgår af Marx' udtalelser i forordet til *Til kritikken af den politiske økonomi*: "I den samfundsmæssige produktion af deres liv træder menneskene ind i bestemte, nødvendige, af deres vilje uafhængige forhold, produktionsforhold, som svarer til et bestemt udviklingsstrin af deres materielle produktivkræfter. Indbegrebet af disse produktionsforhold danner samfundets økonomiske struktur, den reelle basis, på hvilken der hæver sig en juridisk og politisk overbygning, og hvortil der svarer bestemte samfundsmæssige bevidsthedsformer. Den måde, hvorpå det materielle liv produceres, betinger den sociale, politiske og åndelige livsproces overhovedet. Det er ikke menneskenes bevidsthed, som bestemmer deres væren, men omvendt deres samfundsmæssige væren, som bestemmer deres bevidsthed." (Marx/Engels 1976:355f).

Heroverfor kan idealisme defineres som "den opfattelse, at det begrebsmæssige, idémæssige eller forestillingsmæssige har forrang frem for det materielle". Idealismen er den opfattelse, at verden er et produkt af vore begreber eller forestillinger, men "Den subjektive idealisme benægter normalt ikke, at verden eksisterer uafhængigt af vor bevidsthed, men man hævder, at dens struktur og form og de lovmæssigheder, der gælder i den, er produkter af vor bevidsthed eller vort sprog." (Juul Jensen 1973:434ff)

Det grundlæggende udgangspunkt i diskursteorien er opfattelsen af, at mennesker

kun kan kende verden og handle i den ved hjælp af sproget (Bilton et al. 1996:632ff). Det idealistiske grundlag viser sig således også i poststrukturalisternes dekonstruktionsanalyser, hvor sproget ikke er baseret på noget ydre referencepunkt. Derimod refererer sprog hele tiden til sprog og diskurser til andre diskurser. Verden bliver en verden af tegn, og vi placeres i et endeløst spil af tegn, der referer til andre tegn, og tekster, der fortolker andre tekster (Callinicos 1989:73-80; Harris 1996:111f). Der er ingen referencer til det ikke-lingvistiske område.

Med denne postmodernistiske udvikling er der i løbet af 1980'erne og -90'erne opstået et intellektuelt og politisk klima, hvor betydningen af klasse som indfaldsvinkel er blevet draget i tvivl. Klassebegrebet er blevet decideret upopulært, og man spørger blandt historikere og sociologer i ramme alvor, om der er nogen fremtid for kategorien klasse som en form for historisk forklaring. Man mener bl. a., at klasse ikke længere har så stor en betydning for den sociale identitetsdannelse som tidligere. Blandt poststrukturalistiske arbejderforskere er man således godt i gang med at transformere klasse fra en ontologisk realitet til en ren diskursiv konstruktion.

Denne ændring i det intellektuelle klima satte også sit præg på Center for Kulturforskning, hvor jeg i årene 1988-91 skrev manuskriptet til *Arbejderkultur i velfærdssamfundet*. Begreber som 'dekonstruktion', 'den lingvistiske drejning' og 'diskursanalyse' kom til at præge miljøet, og jeg skal ikke lægge skjul på, at denne udvikling, hvor fremtrædende forskere vendte sig bort fra tidligere, materialistiske standpunkter, og hvor postmodernistiske tilgange åbnede op for idealisme, relativisme og skepticisme, forvirrede mig en del.

Disse forvirringer har jeg kæmpet med i arbejdet, og de er nok kun delvist blevet overvundet, bl. a. fordi der har manglet en forskning, som tidligere i højere grad var der. Således blev Socialforskningsinstituttets arbejde med sociale indikatorer med henblik på at tegne et alsidigt billede af levevilkårene oprindeligt iværksat i en periode, hvor "de store vestli-

ge lande havde regeringer med vilje til en udbygning af velfærdsstaterne.” Efter at “de ny-liberalistiske højreregeringer var kommet til magten” følte de imidlertid “ikke noget behov for en belysning af udviklingens negative sider (...)” (Hansen 1988:175). Som følge heraf blev også forskningen i ulighed herhjemme sat i stå, da Lavindkomstkommissionens arbejde var afsluttet og den borgerlige regering tiltrådt i 1982 (Hansen 1990:100). Ligeledes forsvandt lighedsmålsætningen i løbet af 80erne totalt fra dansk uddannelsespolitik. Når man i dag i vid udstrækning undgår forskning i socialpolitik, skyldes det ifølge Hanne Reintoft bl. a. svækkelsen af staten: Folketingets politikere har ikke noget at skulle have sagt. Det er Kommunernes Landsforening (KL), der har magten, og de er ikke interesseret i forskning (*Socialisten* nr. 29 den 13. december 1996).

II. Nogle udviklingstendenser i arbejderhistorieskrivningen

Mit hovedsynspunkt i det følgende, som jeg låner fra de engelske historikere Savage og Miles (1993), er, at arbejderklassens historie er blevet skrevet og omskrevet i forskellige perioder i overensstemmelse med en ændret politisk kontekst. At historien skrives i overensstemmelse med det politiske klima, hvori historikeren arbejder. Historieskrivningen om arbejderklassen må altså forstås i relation til den politiske kontekst, hvori den er skrevet. Det vil jeg kort skitsere ved at opridse tre faser i historieskrivningen om arbejderklassen.

I *1950erne* og *-60erne* blev arbejderklassens historie til arbejderbevægelsens historie. I 50erne var der et politisk klima, hvor arbejderbevægelsen var en magnet for alle progressivt tænkende. Den så dengang ud til at være hoveddrivkraften bag det økonomiske og sociale fremskridt. I dette klima blev arbejderhistorien til en celebration af den nye magtfulde politiske bevægelse. Den principielle svaghed ved denne tilgang var tendensen til at “essentialisere” arbejderklassen. Man opfattede arbejderklassen som repræsenteret gennem arbejderbevægelsens organisationer og ignorerede ar-

bejderklassens øvrige praksis og holdninger.

I *1960erne*, som var præget af det nye venstres opkomst, skiftede interessen væk fra alene at være rettet mod arbejderbevægelsens organisationer over til de bredere økonomiske, sociale og kulturelle interesser, som samlede bevægelsen. Arbejderklassens historie blev til klassens socialhistorie. I 70erne skete der et yderligere skift i de forklaringsmodeller, som havde bidraget til socialhistoriens opkomst, sådan at interessen i stigende grad vendte sig mod kulturhistorien. Det førte i nogen grad til den omvendte ensidighed af den i 50erne: at man analyserede adfærd og kultur, uden at se på organisationer og bevægelser.

Fleere marxistisk orienterede historikere reagerede mod den traditionelle marxistiske betoning af de socioøkonomiske kræfter som havende den primært determinerende rolle i historien. Således begyndte bl. a. Natalie Zemon Davis at udforske gyldigheden af den klassiske marxistiske model, hvor klasse blev opfattet som det mest signifikante element i determineringen af adfærd og holdninger. Såvel E. P. Thompson som Raymond Williams angreb opfattelsen af, at der skulle være en kausal forbindelse mellem basis og overbygning. De ville redde den menneskelige handling fra stalinismens mekaniske determinisme, men kom i afvisningen af de stalinistiske fordrejninger måske samtidig til at undergrave nogle marxistiske nøglebegreber. Således er begrebet determinering slet ikke så strengt økonomisk, som det ofte beskyldes for, men snarere materialistisk åbent overfor historisk kompleksitet. Derimod afspejler reduktionen af alle sociale processer til økonomiske faktorer en for snæver fortolkning af Marx' sondring mellem basis og overbygning – og er derfor også udtryk for en fordrejning af Marx.

Drejningen mod det kulturelle kan belyses gennem den engelske historiker E. P. Thompsons forfatterskab. Thompson forkastede således eksplicit den marxistiske basis/overbygningsmetafor på grund af dens økonomiske reduktionisme og hengav sig til studiet af de “kulturelle og moralske medieringer”, som

Marx havde været tavs om. Thompson ville studere de måder, hvorpå menneskene er anbragt i særlige, determinerede produktionsrelationer, "måden, som de håndterer disse materielle erfaringer på, kulturelt set" (Abelove 1983:20).

E. P. Thompson afviste også forskellige 'klassiske' marxistiske definitioner af klasse i henhold til position i den økonomiske struktur eller relation til produktionsmidlerne. I stedet så Thompson klasse som en historisk kategori, der beskriver mennesker i relationer over tid i en aktiv "skabelses"proces. "Vi kan ikke forstå klasse, medmindre vi ser den som en social og kulturel formation", skrev Thompson i introduktionen til *The Making of the English Working Class* (1968). Thompson insisterede også på, at hvis klasse blev brugt som en heuristisk kategori, "var den uadskillelig fra klassekampsbegrebet" (Desan 1989:51; Hunt 1989:4).

Ideelt set var sigtet i E. P. Thompsons koncept om den kulturelle dannelse af klasseidentitet at fremme subtile analyser af den dialektiske interaktion mellem økonomi og værdier, mellem struktur og aktører, mellem de materielle og de kulturelle tilværelseselementer. I realiteten gav Thompson dog en sådan markeret forrang til de kulturelle faktorer i klassesdannelsen, at han ofte er blevet kritiseret for ikke at give strukturerne tilstrækkelig opmærksomhed. Eftersom Thompson især interesserede sig for vejen fra "Klasse an sich" til "Klasse für sich", blev de socioøkonomiske dimensioner af hans klassebegreb tilsvarende uskarp (Desan 1989:52; Kocka 1983:28).

I 1980'erne ændrede det politiske klima sig dramatisk, og dette spillede en vital rolle for, at opmærksomheden blev drejet i en anden retning: væk fra klasse eller direkte imod klasse. Arbejderbevægelsens rolle syntes at være reduceret. Herhjemme var Socialdemokratiet ikke længere i stand til at sætte den politiske dagsorden, og arbejderklassen var ved at blive splittet op i forskellige fraktioner og en ny underklasse. I England blev det sågar hævdet, at arbejderbevægelsen i særdeleshed og arbejderklassen i almindelighed aldrig no-

gen sinde havde været en betydningsfuld aktør i britisk historie.

Der opstod nu nye intellektuelle strømninger i tilknytning til poststrukturalismen (jfr. ovenfor). Kendte arbejderhistorikere blev påvirket af denne udvikling, og klassebegrebet blev udsat for kritik. Den ny fokusering på tekstuel betydning førte til ny skepsis om mainstream-redegørelser for arbejderkulturen – som f. eks. i bogen *Coal is our Life* (1969). Arbejderkulturen måtte forstås som mere kompleks end bare det hyggelige, sammenhængende arbejdersamfund. Romantiseringen af arbejderlivet skulle fjernes. Feminister pegede på arbejdermændenes sexisme og det, at faglærte arbejdere havde modarbejdet kvinders ret til arbejde. Som følge af disse problematiseringer blev det nu svært at tale om arbejderklassen som en enhed, og der fulgte en drejning væk fra klasse. Desuden gik man i stigende grad væk fra inddragelsen af økonomiske og sociale faktorer i forklaringen af kulturel og politisk forandring.

Også engelske arbejderhistorikere blev grebet af den ny poststrukturalistiske optagethed af tekster og sprog. De førende skikkelser i denne drejning var Gareth Stedman Jones og Patrick Joyce, der påstod, at kun hvis tekster udtrykte en klar klassefølelse og klasseopdeling i deres diskurs, var der nogen mening i at hævde, at klasse eksisterede. Joyce og Stedman Jones benægtede ikke eksistensen af klasse, men var kun parate til at anerkende meget specielle former for sprogbrug som classesprog (jfr. Savage/Miles 1993:17ff).

Denne vægt på sprog viste sig f. eks. i Gareth Stedman Jones' banebrydende essaysamling *Languages of Class* fra 1983, hvor Stedman Jones pegede på nogle utilstrækkeligheder i den marxistiske tilgang. I sin diskussion af det Chartistiske classesprog fremhævede han det som E. P. Thompsons fortjeneste, at han havde befriet klassebevidsthedsbegrebet fra den simple reduktion til produktivkræfternes udvikling (økonomien) og knyttet det til udviklingen af en politisk bevægelse. Samtidig kritiserede han dog Thompson for at antage "en relativ direkte forbindelse mellem 'so-

cial væren' og 'social bevidsthed', hvilket kun efterlader liden uafhængig plads til den ideologiske kontekst, inden for hvilken sammenhængen i et særligt klassesprog kan rekonstrueres." (Stedman Jones 1983:101) For at bestemme folks værdier og anskuelser skulle der lægges større vægt på det præcise sprog, de bruger: dvs. undersøges, om der refereres til økonomisk definerede klasser i sprogbrugen. I realiteten bevægede Stedman Jones sig hermed væk fra en marxistisk analyse.

Patrick Joyce er i sine senere bøger gået betydeligt videre i betoningen af sprogets betydning, og dermed også i idealistisk retning. I sin bog *Visions of the People* fra 1990 hævder Joyce, at Lancashire-arbejderne kun brugte et klassesprog på højst begrænsede måder. Konsekvensen er, at klassebegrebet må udskiftes med begreber som "folket" og "det folkelige". I introduktionen til bogen kan Joyce da også informere læserne om, at klasse i stigende grad, og med rette, ses mindre som en objektiv realitet end som en social konstruktion, skabt af forskellige historiske aktører. Der er her efter min opfattelse tale om en klart idealistisk tilgang, og en alt for overdreven vægtlægning på betydningen af sprog og diskurs i konstruktionen af den sociale virkelighed.

Skal man nu vurdere denne dekonstruktion af klasse, kan der fremhæves både positive og negative effekter: For det første kan det ses som positivt, at dekonstruktivisternes har fastslået, at der ikke er nogen automatisk sammenhæng mellem samfundsstruktur og politiske bevægelser, og at forbindelserne mellem økonomi, social, kulturel og politisk forandring er komplicerede (hvilket vi dog måske godt vidste i forvejen). Den sproglige vending har desuden mindet os om, at sprog og diskurssystemer faktisk kan spille en aktiv rolle i skabelsen af visse aspekter af samfundsvirkeligheden, snarere end at være blotte udtryk for (eller rene genspejlinger af) en given eller forud eksisterende virkelighed. For det andet må det fastslås, at den sproglige vending har haft en uhyre negativ effekt. Vægtlægningen på sproget glider således hyppigt ind i en form for *lingvistisk determinisme*, hvor indflydelsen fra

det ikke-lingvistiske område enten benægtes eller usynliggøres. Ved at lade virkelighed og sprog smelte sammen opløser Stedman Jones og Joyce således den nødvendige distinktion mellem tilværelse (social væren) og fortolkning/forståelse. De falder herved i den erkendelsesteoretiske fælde, at de står uden nogen reelle ydre (dvs. empiriske) kontrolmuligheder (Kirk 1994:233ff; Savage/Miles 1993:17).

Når historikere, der er påvirket af den lingvistiske drejning, benægter, at arbejderklassen har eksisteret, eftersom den ikke har brugt et passende (reelt) klassesprog, kan jeg kun tilslutte mig Savage og Miles opfattelse af, at en vurdering af den folkelige kultur ene og alene ud fra den formelle struktur i dens diskurs faktisk er at intellektualisere den. Meget af betydningen i teksterne afhænger jo klart af de kontekster, hvori de er blevet skabt og forstået. Diskurser må naturligvis ses i relation til disse kontekster. Hvis folk f. eks. ikke anvender ordet klasse, kan det evt. skyldes, at klasse er så indlysende, at de finder det unødvendigt at referere dertil. For at kunne lave en ordentlig analyse af teksternes betydning er det med andre ord nødvendigt at bevæge sig væk fra den formelle analyse af sproget og se på de konkrete sociale situationer, som overhovedet bringer deres produktion og reception i stand.

Dette bringer os frem til den konklusion, at de sociale, kulturelle og politiske forandringer bør analyseres i den bredere kontekst af klassedannelsesprocessen. Arbejderklassen bliver konstant skabt, gen- og omskabt i klassedannelsesprocessen, og faktisk har mange af de traditionelle historikere, som postmodernisterne angriber for 'social determinisme', lavet nogle meget fine og ikke-reduktionistiske analyser af disse komplekse sammenhænge. Vejen ud af den postmodernistiske misere går derfor, som jeg ser det, tilbage til en ikke-reduktionistisk historisk materialisme.

III. En ikke-reduktionistisk analyse af klassedannelsen

Det er til overflod blevet dokumenteret, hvordan politiske holdninger og handlemåder er

formet ud fra menneskers klasseposition. Klassestrukturen bestemmer ikke blot individernes materielle interesser og former deres forståelse af den politiske verden, men bestemmer desuden de ressourcer, som individerne råder over i forfølgelsen af deres interesser på den politiske arena. Der er tætte bånd mellem samfundsklasse og politiske dispositioner (jfr. Aminzade 1993:4f).

Historikere som Mark Traugott og William Sewell Jr. har imidlertid i de senere år sat spørgsmåltegn ved forklaringer af politisk adfærd, som skildrer mennesker som nogen, der udfører prædeterminerede politiske roller svarende til deres klassepositioner. De har således udviklet historisk funderede forklaringer, som understreger institutionelle og politiske determinanter bag politisk adfærd. Gennem forskning i fransk politik i det 19. århundrede har de dokumenteret, at de, som deler samme relation til produktionsmidlerne, meget vel kan have forskellige politiske identiteter. En ikke-reduktionistisk analyse af klassedannelsen må tage højde for denne kompleksitet. Det er synspunktet bag den amerikanske historiker Ronald Aminzades nye bog *Ballots and Barricades* (1993). Samtidig er bogen et fremragende eksempel på en sådan ikke-reduktionistisk analyse.

Med de ovennævnte nyere undersøgelser er der sat spørgsmåltegn ved en strukturel reduktionisme, som antager, at klasseinteresser står centralt i en hvilken som helst konflikt. Disse studier peger ifølge Aminzade på "en alternativ tilgang, som ser aktørernes identiteter og oplevede interesser som problematiske og som konstitueret gennem politisk aktivitet, via organisatoriske og ideologiske mekanismer, som forbinder samfundsstrukturer, inklusive klassestrukturer, med politisk adfærd." (Aminzade 1993:6)

Stillet overfor disse problemer med en klassereduktionistisk tilgang til det politiske, siger Aminzade, kunne man forestille sig, at en integration af institutionelle, kulturelle og klasseanalyser, ville kunne føre til en bedre forståelse af den komplekse gensidige afhængighed mellem staten og samfundet. I stedet

for at gå denne vej har visse forskere imidlertid proklameret det politiske "autonomi". F. eks. vil historikeren Tony Judt undersøge politiske konflikter i det 19. århundredes Frankrig uden at analysere den økonomiske kontekst, hvori de forekommer. William Reddy går så vidt som til at foreslå klassebegrebet, med alt hvad det indebærer, sat fuldstændig tilside. For andre har afvisningen af klasseanalysen ført til en poststrukturalistisk diskursanalyse. Bl. a. Joan Scott har sat spørgsmåltegn ved nytten af klasseanalyse. Ved at sætte tekster og lingvistiske koder i centrum og tilegne sig en poststrukturalistisk erkendelsesteori marginaliserer Scott klasserelationernes socioøkonomiske og institutionelle dimensioner. I sit forsøg på at dekonstruere modsætningen maskulin/feminin betragter Scott kvinde som en tom kategori og sætter derfor også "kvinde" i gåseøjne. Men, som Laura Lee Downs anfører i sin kritik af Scott, "hvis 'kvinde' bare er en tom kategori, hvorfor er jeg så bange for at gå alene om natten?" (Downs 1993)

Ronald Aminzade undersøger i *Ballots and Barricades* klassedannelsen i tre franske byer i perioden 1830-1871. I en komparativ analyse udforsker han den politiske aktivitet blandt arbejderne i byerne Toulouse, Saint-Étienne og Rouen, som fulgte tre forskellige veje i den industrielle udvikling. I hver af disse byer var der specifikke industrialiseringsmønstre og en særegen klassesammensætning, som kombineret med de skiftende politiske muligheder på det nationale niveau bidrog til at producere republikanske partier med forskellige ideologier, strategier og alliancer. Disse lokale politiske forskelle ville det – og det er Aminzades egentlige pointe – være umuligt at forklare uden en klasseanalyse.

Klassedannelsen knytter sig til industrialiseringsprocessen, hvis udvikling producerede meget forskellige klassestrukturer, industrialiseringsveje og opdelinger blandt arbejderne. Aminzade påviser, hvordan disse forskelle fik store konsekvenser for dannelsen af klasseidentiteter og for den politiske udvikling i de enkelte byer.

Aminzade slår til lyd for en ikke-reduktio-

nistisk klasseanalyse. Klasserelationernes kompleksitet, siger han, har i det mindste fire dimensioner: For det første, at strukturelle positioner, forstået som produktionsrelationer, ofte definerer modsætningsfulde klasseinteresser. For det andet er de materielle interesser, som knytter sig til de strukturelt definerede klassepositioner, ofte komplekse og sjældent endimensionelt strukturerede. For det tredje kan besiddelsen af klassepositioner (og dermed også forpligtelsen over for de interesser, de definerer) variere temporært, afhængigt af omfanget af mobilitet mellem positioner. Endelig er arbejderfamilier ofte klasseheterogene, idet de kan rumme såvel arbejdere som husstandsmedlemmer, hvis indkomst ikke stammer fra lønarbejde (Aminzade 1993:7).

Aminzade understreger, at man ikke kan deducere politiske præferencer og handlinger fra produktionsrelationerne alene. Men anerkendelsen af de institutionelle og kulturelle determinanter af politisk adfærd behøver ikke at føre til en påstand om det politiskes autonomi eller til en opgivelse af klasseanalysen: "Strukturelle positioner indenfor produktionen (dvs. klassepositioner) definerer en konstellation af interesser, som kan tjene som et potentielt grundlag for kollektiv politisk aktion. Sådanne handlinger afhænger af opbygningen af politiske organisationer og skabelsen af identiteter, som ikke er simple afspejlinger af objektive positioner i klassestrukturer eller af interesser, som kan tillægges sådanne positioner." (Aminzade 1993:9)

Aminzade ser nok politiske partier som centrale i dannelsen af sociale identiteter. Samtidig opfatter han dog identitetsdannelsen som noget meget mere omfattende. Typisk omfatter mennesker således en mangfoldighed af sociale identiteter, f. eks. som arbejder, republikansk, katolsk, fransk og mand. Mange arbejdere opfatter og forfølger interesser så som højere lønninger, bedre arbejdsbetingelser, som er relativt direkte afledt af deres position i produktionen. "De har imidlertid også andre identiteter, f. eks. som forældre og beboere i et lokalsamfund. Disse indebærer interesser, så som opretholdelsen af familier og

lokale fællesskaber, som ikke kan forstås i rent økonomiske begreber. Sådanne interesser (...) bliver aktivt forsvaret, men kan ikke bare tillægges aktører som medlemmer af sociale kategorier." (Aminzade 1993:8)

Hvordan klasseinteresserne, baseret på ens position som håndværker, arbejder, kapitalist osv., omsætter sig til subjektive politiske dispositioner og kollektiv politisk aktion, afhænger ifølge Aminzade af en politisk proces, hvori politiske institutioner (så som politiske partier og ideologier) spiller en nøglerolle. Disse institutioner og ideologier er imidlertid ikke uafhængige af materielle vilkår og klassekræfter.

IV. Livsformsanalyse og klasseanalyse

I Danmark har frem for alt den etnologiske livsformsanalyse vundet stærkt frem i 1980'erne og -90'erne. Baggrunden herfor er bl. a. antagelsen af, at de økonomiske strukturer i samfundet spiller en stadig mindre rolle i forhold til kulturelle tilhørsforhold. Livsformsteorien fremstår derfor efterhånden i mange sociologiske fremstillinger som et alternativ til klasseanalysens eller socialgruppeinddelingens måder at opdele befolkningen på. Der har således været en generel tendens til – også hos samfundsforskere – at lade livsformsanalyse være sidestillet med eller direkte træde i stedet for klasseanalyse (jfr. f.eks. Jacobsen 1989, Salomonsen 1993, Gundelach/Mortensen 1990, Mørkegaard 1993, Helge 1996: 5f, 34 og 117, Palm Larsen 1996). Måske undlader man blot at analysere folks sociale baggrund eller sociale tilhørsforhold til fordel for en placering af dem i den ene eller den anden livsformskategori. Man har – i en tid, hvor klassestrukturen har været i kraftig omformning – ikke været opmærksom på, at analysen af klassestrukturen og analysen af livsformerne ligger på to helt forskellige niveauer og derfor må holdes ude fra hinanden. Livsformsanalyse kan ikke erstatte klasseanalyse. Og man kan slet ikke komme og revidere klasseanalysen ved hjælp af livsformsanaly-

ser. Endsige ophæve klasse ved at påvise kulturel forskellighed i klassen. Der er ingen direkte sammenhæng mellem klasse og kultur, klasse- og kulturgrænser er aldrig fuldstændig sammenfaldende. Det er derfor ligeså ukorrekt at antage en alt for direkte sammenhæng mellem klasse og kultur, som det er forkert direkte og mekanisk at udlede bevidstheden af de materielle strukturer (jfr. Roseberry 1989:46).

Den engelske socialist Lindsey German har for nylig advaret mod at sammenblende klas-sedefinition med livsstil, indkomst og status. Den i dag så udbredte tendens til at identificere livsstile med klasse bidrager imidlertid til at styrke argumenterne for, at arbejderklassen er ved at forsvinde. Bl. a. masseproduktionen af kultur har medført, at livsstil ofte går tværs gennem klasser. Samtidig er der en tendens til at skildre visse vaner som universelle, selv om langt fra alle har samme muligheder for at opnå adgang til dem. I den postmodernistiske teori bliver kulturelle præferencer og forbrug betragtet som overskridende classeskellene, og de fremstilles derfor som noget, der udelukkende afgøres af det enkelte individ (German 1996:12f).

Når dette er sagt, er spørgsmålet imidlertid stadig, om ikke arbejderkulturforskere har været for ensidigt optaget af at identificere og kortlægge arbejderkulturen som en selvstændig kultur. Om vi ikke i for høj grad har set arbejderklassen isoleret fra de øvrige klasser og forsømt at undersøge den i relation til andre klasser og forskellige sociale bevægelser, som har været med til at præge arbejdernes identitet. Burde udgangspunktet ikke have været relationerne og styrkeforholdet mellem klasserne? Frem for alt har vi nok været for tilbøjelige til at negligere betydningen af trykket på arbejderne fra det omgivende borgerlige samfund. Når forskellige nyere analyser påviser, at der i arbejderklassen ikke bare fandtes én bestemt livsform, men at der ved siden af den "klassebevidste" arbejderfamilie fandtes en række andre typer, fører det ikke til en opløsning af arbejderklassen, som nogen synes på vej til at konkludere. Derimod accentuerer påvisningen af flere forskellige livsformer i

arbejderklassen behovet for en materialistisk forklaring af dette forhold.

Arbejderkulturen opstår i et klassesamfund, og ikke på arbejdernes egne betingelser, men på vilkår, der er sat af andre. Noget tyder således på, at arbejderkulturen har vanskelige vilkår og opstår/eksisterer i et brydningsforhold med de øvrige kulturer i samfundet, frem for alt den herskende klasses kultur. Derfor bliver den også ofte modsigelsesfuld og ambivalent. Arbejderklassen kan ikke forstås isoleret fra dens forhold til borgerskabet og må således også forstås som underlagt den borgerlige kulturdominans. Arbejderkulturen kan fortolkes som en selvstændig kultur, men kan også ses som en (dårlig) kopi af borgerskabets kultur. Således kan 'den brølende kronhjort' på væggen og 'mågestellet' i skabet ses som udtryk for det respektabilitetstryk, der hviler på arbejderne, og som bl. a. viser sig i deres bestræbelser på at demonstrere en respektabel livsførelse. På den ene side har vi den herskende klasses magt, og på den anden arbejderklassens livsbetingelser. Samtidig med at arbejderne til stadighed er udsat for det tryk, som udgår fra den herskende klasse og dennes repræsentanter, udgør deres egne livsbetingelser og erfaringer en faktor, som modvirker presset fra de herskende.

Med udgangspunkt i denne konklusion og opfattelsen af, at analysen af den kulturelle forandringsproces bør ske indenfor den bredere samfundsmæssige kontekst, vil jeg nu vende tilbage til min egen undersøgelse af de forandringer, der er sket i den danske arbejderkultur perioden fra 1945 til 1990.

V. Forandringer i efterkrigstidens arbejderkultur

Forandringerne i arbejderkulturen må anskues i nær sammenhæng med udviklingen i det omgivende samfund. Udgangspunktet for analysen må derfor være udviklingen i den kapitalistiske produktionsmåde i perioden efter 1945. På et overordnet strukturelt plan er der tale om en udvikling fra en tilstræbt 'fordisme' over en fase med 'fordistisk krise' og i

retning mod 'postfordisme' (jfr. Jessop 1986). Således førte forandrede betingelser for den fortsatte kapitalakkumulation hen mod slutningen af 60'erne til en krise i den model for kapitalakkumulation, som var baseret på masseproduktion og masseforbrug. Fordismens krise viste sig bl. a. i form af et sammenbrud i den tayloristiske og fordistiske arbejdsorganisering og i den 'keynesianske' velfærdsstat. Det postfordistiske systems enkeltheder er endnu uklare, men postfordismen opstod ifølge denne tankegang i 1970'erne som følge af verdensmarkedets voksende konkurrencedygtighed, hvilket bl. a. krævede hurtig omformning af produkter til nye markeder, øget fleksibilitet og øget specialisering i særlige produktionsområder.

I Danmark har den fortsatte økonomiske strukturforandring medført en tiltagende forskydning af det økonomiske tyngdepunkt fra landbrugssektoren til den industrielle produktion og herfra til tjenesteydelsessektoren. Tilsvarende kan man iagttage en forskydning i beskæftigelsesstrukturen: væk fra den primære sektor over til den sekundære sektor og herfra til den tertiære sektor.

Som følge af disse forandringer i den danske kapitalismes struktur skete der ikke blot ændringer i klassestrukturen, men også i arbejderklassens sammensætning. I takt med de teknologiske innovationer, udviklingen i erhvervslivet og på arbejdsmarkedet foregik der en løbende omstrukturering af arbejderklassen. Det er her af pladsmæssige årsager ikke muligt at gå i detaljer, men stikordsagtigt kan der dog peges på nogle af de vigtigste tendenser: Først og fremmest forsvandt landarbejderklassen næsten helt i løbet af 50'erne og 60'erne. Samtidig skete der specielt under højkonjunkturen 1958-1973/74 en voldsom udvidelse af den offentlige sektor, hvilket frem for alt førte til en voksende andel af kvinder på arbejdsmarkedet – og til en udvidelse af de såkaldte "nye mellemlag". Desuden var der en kraftig vækst i antallet af funktionærer på bekostning af de manuelle arbejdere. Forskydningen af industrien mod vest og til omegnsbyerne indebar endvidere en

løbende ny- rekruttering til arbejderklassen. Det, at en stor del af den nye arbejderklasse rekrutteredes som førstegenerationsarbejdere fra landbrugsområder og fra en småborgerlig baggrund, kan ses som et vigtigt aspekt i den demografiske klassesdannelse, et aspekt, som også fik stor betydning for den politiske klassesdannelsesproces. De nye arbejdere bar præg af deres mentalitetsbaggrund og var for en stor del uden kampraditioner. Arbejderklassen blev mere fragmenteret og mindre sammenhængende. I samme retning pegede polariseringen af arbejdsmarkedet i et A-, B- og C-hold, som følge af massearbejdsløsheden efter 1973/74. Endelig har de sidste årtiers stigende globalisering af marked og økonomi yderligere skærpet konkurrencen på verdensmarkedet, hvilket sammen med en nyliberalistisk politik har ført til yderligere marginalisering og udstødning fra arbejdsmarkedet.

I denne grundlæggende strukturforandring af det danske samfund vil jeg tentativt udskille tre historiske plateauer, der griber ind over hinanden: Det første plateau – eller den første fase – er perioden 1945 og frem til 1957, hvor udviklingen skiftede karakter og højkonjunkturen satte ind. Det andet er det udvidede tiår fra 1958 og frem til 1973-74, den periode, hvor velfærdsstaten blev virkeliggjort, og den offentlige sektor ekspanderede. Det tredje er den fase, der startede i 1974 med den økonomiske krise, subsidiært i 1982, hvor den borgerlige Schlüterregering trådte til, og hvorefter velfærdsstaten i stigende grad blev udsat for angreb og delvis afvikling, bl. a. i kraft af fortsatte nedskæringer på de offentlige udgifter. Jeg har derfor i min bog opdelt perioden 1945-90 i tre faser, som svarer til disse tre historiske plateauer. Landbrugssamfundet (1945-57) er blevet afløst af industrisamfundet (1958-73/81) og dette igen af servicesamfundet eller det post-industrielle samfund (1974/82-90).

I perioden fra 1945 frem til 1957 eksisterede der fortsat i de større byers arbejdermiljøer en separat arbejderkultur, som var skilt ud fra det omgivende samfund. Staten og markedet var endnu ikke i så høj grad som senere trængt ind i arbejderens livsverden, og der var

*Typisk situation fra marketenderiet på B & W, hvor nogle tillidsfolk og medlemmer af fællesklubben er i ivrig diskussion den 27. 3. 1995. På B & W engagerede man sig altid meget i de store og afgørende politiske begivenheder så som EU-afstemninger, folketingsvalg, overenskomstforhandlinger o. l. Ved sådanne lejligheder kom der ofte politikere fra arbejderpartierne og talte i marketenderiet. Der var en bred international kontakt til andre lande, værfter og bevægelser, og det hændte ikke sjældent, at der kom en sang- eller spilletrup fra f. eks. Ukraine eller Cuba på besøg. Seancer i stil med den her viste var således en vigtig og uadskillelig del af B & W – livet.
Foto og copyright: Finn Svensson.*

derfor tale om en delvist autonom arbejderkultur: en separat lejr ved siden af eller udenfor det borgerlige samfund. Denne ghettokultur, eller *den segregerede arbejderkultur*, som jeg kalder den, byggede primært på det proletariske miljø i boligkvartererne og dets sammenhæng med livet i arbejderbevægelsens organisationer.

Den segregerede kultur kunne af flere grunde ikke opretholdes, og arbejderkulturen blev i løbet af 1960erne i stigende grad integreret som en delkultur i samfundets generelle kultur. Dels bevirkede den øgede velstand i arbejderklassen en større integration, dels indebar de øgede forbrugs- og selvrealiseringsmuligheder,

at arbejderne ikke længere betragtede sig som stående udenfor samfundet. Flere faktorer medvirkede til at bryde den traditionelle arbejderkultur op: Først og fremmest indebar opbygningen af velfærdsstaten en statsliggørelse og kommunalisering af solidaritetsprincipperne fra arbejdermiljøerne og arbejderbevægelsen. Ved at opbygge et 'folkehjem' for landets borgere og ved at gøre solidariteten til statsprincip kunne arbejderbevægelsen sætte sine værdier som socialt forpligtende. Med etableringen af velfærdsstaten i 1960erne kulminerede således Socialdemokratiets bestræbelser på at omdanne det danske samfund i retning af et mere retfærdigt og demokratisk samfund. Den-

ne forskydning af arbejderkulturen fra et tidligere selvforvaltet og selvreguleret område til statspolitik og offentlige institutioner (børnepasning, alderdomshjem, bistandskontorer osv.) førte dels til opbygningen af en offentlig socialkultur, som i nogen grad trådte i stedet for den gamle arbejderkultur, men overflødiggjorde dels også den gensidige hjælp og de kollektive livsformer i de gamle arbejderkvarterer og i arbejderbevægelsens organisationer. Med systemverdenens tiltagende kolonisering af livsverdenen og med den socialdemokratiske statsliggørelse og kommunalisering af arbejdersolidariteten blev grundlaget for en separat, selvstændig arbejderkultur gradvist undergravet i løbet af 50'erne og 60'erne. Hermed forsvandt den segregerede lejrkultur i boligkvarterer og i arbejderbevægelsens forskellige organisationer. De sidstnævnte mistede langsomt deres karakter af mod-kultur og blev i 1960'erne til integrerede delkulturer.

Forudsætningen for hele denne udvikling var periodens fortsatte økonomiske vækst (kapitalakkumulation) og det såkaldte 'keynesianske klassekompromis', som bl. a. tog sigte på at garantere fuld beskæftigelse og social tryghed. Man kan her fremhæve tre nøgletermer – velstand, konsensus og borgerliggørelse – som kendetegnende for udviklingens anden fase under den lange højkonjunktur fra 1958 til 1973.

Den danske økonomi kan karakteriseres som en "forhandlet økonomi", dvs. en økonomi, som bygger på en institutionalisering af klassemodsætningerne. Dette korporative klassesamarbejde er resultat af en lang historisk tradition, som går helt tilbage til det såkaldte Septemberforlig i 1899. Gennem klassesamarbejde, kompromiser og konsensuspolitik blev der gjort forsøg på at løse konflikterne fredeligt.

Den socialdemokratiske velfærdsstatskonsensus blev delvist opnået gennem inkorporationen af antagonistiske interessegrupper i den parlamentariske beslutningsproces. I stedet for at socialisere økonomien, nøjedes Socialdemokratiet med at *regulere* den gennem finanspolitik, pengepolitik og indkomstpolitik.

Der var ikke tale om en omfordeling af indkomst og rigdom, men om en forbedring af arbejdernes levestandard som følge af, at de modtog en større del af væksten i nationalindkomsten. Velstandsforbedringen hvilede således på øget økonomisk vækst, øget produktivitet, rationalisering og øget tempo – og dermed også øget nedslidning – på arbejdspladserne. Da den afgørende drivkraft bag opslutningen om denne udvikling lå i den stadige velstandsforbedring og de udvidede forbrugsmuligheder, vil jeg karakterisere denne fases arbejderkultur som *den velstandsorienterede arbejderkultur*. Arbejderne fik i kraft af fortsatte lønstigninger råd til et stadig større forbrug med bl. a. parcelhus, bil og charterrejser. Om dette var ensbetydende med 'borgerliggørelse', kan imidlertid diskuteres.

Så længe der var højkonjunktur og økonomisk vækst, gik det godt med den statslige ekspansion, den øgede velfærd, den fulde beskæftigelse og udvidelsen af den sociale tryghed. Resultatet af den socialdemokratiske keynesianisme var en 'velfærdskapitalisme', som med sine ligheds- og tryghedsbestræbelser stod i opposition til den frie markeds kapitalismes store uligheder. Men da den økonomiske krise og 'stagflationen' satte ind fra omkring midten af 70'erne, kom der stigende arbejdsløshed og øget polarisering på arbejdsmarkedet – og dermed større ulighed. Marginaliseringen af store grupper førte op gennem 80'erne til fremkomsten af en ny 'underklasse', et moderne 'pjalteproletariat', som måske ikke direkte sultede, men i hvert fald stod udenfor fællesskabet og derfor også led nød.

På en måde var fagbevægelsens top selv medansvarlig for denne udstødning, idet den ved overenskomstforhandlingerne fortsat stillede krav, som skruede lønnen i vejret, arbejdstiden ned og arbejdstempoet op. Herved blev arbejdet så ensidigt og belastende, at konsekvensen blev udstødning. Samtidig hindrede denne strategi, som måske var til fordel for de stærke, en reel solidaritet med de svagere, f. eks. i kraft af en fordeling af det eksisterende arbejde, 'skraldemandsordninger' o. l.

Samfundet har gennem de sidste 10-15 år

forandret sig stærkt, desværre i absolut negativ retning, nemlig bort fra de bestræbelser i retning af større lighed, som prægede 50erne, 60erne og til dels 70erne, hen imod en indretning af samfundsmekanismer, som genererer større ulighed. Frem for alt i kraft af den økonomiske højkonjunktur havde det socialdemokratiske velfærdsprojekt 'fuld beskæftigelse', social lighed og tryghed som målsætning. Disse bestræbelser prægede samfundslivet i positiv retning på mange måder. I de sidste 15-20 år er udviklingen imidlertid gået i stik modsat retning, dvs. mod et samfund med voksende ulighed, utryghed og tvang. Årsagerne hertil kender vi: kapitalismens krise, omstilling til et nyt globalt markedspres og tilpasning til ændrede konkurrencevilkår. En omstilling fra en akkumulation præget af standardproduktion til en mere fleksibel akkumulation samt en dertil hørende afmontering af velfærdsstaten gennem deregulering og privatisering samt et radikalt anderledes ideologisk klima. Frem for alt massearbejdsløsheden har fremkaldt en situation, hvor mennesker i stigende grad ikke lever MED hinanden, men konkurrerer MOD hinanden. Samtidig er den statslige magtudøvelse, der kan ses som udtryk for klassernes styrkepositioner, som følge af de ændrede klasse-mæssige styrkeforhold blevet tydeligere. Mens staten under højkonjunktoren 1958-73/74 kunne yde indrømmelser til de dominerede klasser, optræder den svækkede statsmagt i dag i stigende grad repressivt, og samfundsvirkeligheden indrettes derefter. Dvs. den indrettes således, at den skifter karakter med henblik på at sikre den herskende classes herredømme under de ændrede vilkår.

Selv om omstruktureringen af kapitalismen har medført, at udbytningsrelationer måske er blevet sværere at identificere end tidligere, betyder dette ikke, at hverken kapitalismen eller dens karakteristiske former for udbytning er forsvundet.

VI. Findes der stadig en arbejderkultur?

Findes der under disse betingelser stadig en

arbejderkultur? Ja, hvorfor skulle der ikke det? Samfundet har aldrig været mere kapitalistisk, end det er idag. Vi har fremdeles et klassesamfund præget af store, ja voksende sociale uligheder. Klassebaggrund determinerer stadig en lang række forskelle i menneskers liv og livsforløb: større dødsrisiko, alvorlig sygdom, boligforhold, livschancer, valgmuligheder osv. Der er fortsat en klar – og statistisk veldokumenteret – sammenhæng mellem social status og så sygdom, boligforhold, arbejdsløshed, uddannelsesniveau, livschancer osv. Arbejderklassen reproducerer i stor udstrækning stadig sig selv, og da fordelingen af livschancer i høj grad sker via uddannelse og erhverv, må arbejderne leve under de indskrænkninger, som deres underordnede position på arbejdsmarkedet betinger.

Alligevel tyder meget på, at arbejderne identificering med deres klasse er blevet betydeligt svækket gennem de senere år. I september 1996 dokumenterede en omfattende vælgeranalyse, som AIM havde udarbejdet for *Ugebrevet Mandag Morgen*, at der nu for første gang i Danmarkshistorien var et flertal af arbejdere, der stemte borgerligt. Blandt unge arbejdere var den borgerlige overvægt især dominerende, idet 66% ville stemme på borgerlige partier. I *Mandag Morgen* talte man om et "dramatisk skred" inden for meget få år. Ifølge disse vælgerundersøgelser var partiet Venstre i 1996 blevet "Danmarks største arbejderparti".

Også arbejderbevægelsen er blevet kraftigt svækket, og der tales ligefrem om, at den skulle være i begyndende opløsning. Da Socialdemokratiet i 1996 kappede båndene til fagbevægelsen, ophævede det dermed en alliance, som gennem mange årtier har givet arbejderbevægelsen en markant position i dansk politik. Den øjeblikkelige svækkelse af fagbevægelsen kan i nogen grad ses som betinget af den socialdemokratiske ledede regerings politik overfor fagbevægelsen. Bl. a. er regeringens indgreb i 1995 overfor de unges dagpenge rettigheder blevet set som årsagen til, at Kvindeligt Arbejderforbund har oplevet en halvering af tilgangen blandt unge (*Ugebrevet*

Mandag Morgen Nr. 30 – 9. september 1996).

Nu kan man naturligvis ikke vurdere arbejderkulturen på grundlag af meningsmålinger, men et stigende antal arbejdere stemmer altså i dag på de borgerlige partier, og man må antage, at de også tænker og opfatter i overensstemmelse hermed. Kan man herudfra slutte, at arbejderklassen i dag ikke er klassebevidst, men tværtimod overtager den herskende classes kultur? Dette vil i så fald blot illustrere Marx' ord i *Den tyske ideologi* om, at den herskende classes idéer også er de herskende idéer: "I enhver epoke er den herskende classes tanker de herskende, dvs. den klasse, som er samfundets herskende materielle magt, er samtidig dets herskende åndelige magt. Den klasse, som har midlerne til materiel produktion til sin rådighed, disponerer dermed samtidig over midlerne til den åndelige produktion (den borgerlige presse, bevidstheds- og kulturindustrien osv., SAA), således at de individer, som må undvære midlerne til åndelig produktion, hermed også gennemgående vil være underkastet den. De herskende tanker er ikke andet end det ideelle udtryk for de herskende materielle relationer, ikke andet end de herskendes materielle relationer bragt på tanke-mæssig form (...)" (cit. efter Hartnack/Sløk 1970:126).

Det er i 1990'erne tydeligvis *den nyliberalistiske tidsånd*, der er den sejrende i vor tids ideologiske klassekamp. Markedsøkonomien står efter Murens fald og sammenbruddet i Øst i manges øjne uden alternativ. Siden den såkaldte "virkeliggjorte socialismes" sammenbrud i 1989/91, har der i mange arbejderes forståelse ikke været noget alternativ til kapitalismen, til den frie markedsøkonomi.

Den indbyrdes kamp om arbejdet betyder større arbejdsgiverloyalitet og angst for at protestere, manglende tro på, at det nytter noget: Man kender jo realiteterne i både arbejdsforhold og med hensyn til de politiske muligheder. Det bevirker sammen med den skærpede indbyrdes konkurrence om det foreliggende arbejde og de foreliggende uddannelsesmuligheder, at "jungleliberalismen" og socialdarwinismen er blevet et stadig mere fremtrædende

træk i samfundslivet. Samtidig med at den kollektive kamp er blevet svækket, har ændringen i de klasse-mæssige styrkeforhold ført til afvikling af den etablerede socialkultur, som skulle sikre den indbyrdes solidaritet blandt lønarbejderne. Der er siden i hvert fald 1982, hvor den borgerlige Schlüter-regering kom til magten, sket en gradvis tilbagerulning af den socialkultur, der kan ses som et resultat af arbejderklassens erobringer under højkonjunktoren fra 1958 til 1973/74. Samtidig er der opstået en situation, hvor øget statslig repression præger stadig større befolkningsgruppers livssituation og -muligheder. I takt med den øgede indbyrdes konkurrence blandt lønarbejderne er de nyliberalistiske ideer blevet de dominerende ideer. Den øgede konkurrence og øgede individualisering har med andre ord skabt øget individualisme og påvirket tidsånden i retning af nyliberalistiske forståelsesformer: enhver er sin egen lykkes smed, enhver er sig selv nærmest, man hytter sig som man bedst kan, ønsker om flere valgmuligheder til de stærke og øget ansvar for eget liv til de svage, krav om at kunne klare sig selv osv. Denne tidsånd er – som en afspejling af de ændrede klasse-mæssige styrkeforhold og ændrede materielle vilkår – blevet den dominerende ideologi.

Den stigende individualisme, vi mærker, er kun et logisk svar på de forhold i virkeligheden, som tvinger til individualisme. De liberalistiske forståelsesformer afspejler simpelthen realiteterne i det postmoderne samfund: at man, hvis man skal klare sig, dvs. overleve under de socialdarwinistiske betingelser, så er man simpelthen nødt til at fortolke virkeligheden i andre kategorier end tidligere. Denne udvikling har for mange mennesker skærpet kampen for tilværelsen og tvinger mere eller mindre til liberalistiske forståelsesformer, fortolkningsformer, som tilmed hver dag bliver indpodet i befolkningen gennem de borgerlige medier, pressen, tv osv. Bl. a. derfor slutter arbejderne op om venstre. Og så meget desto mere som den socialdemokratiske arbejderbevægelse langt hen accepterer og argumenterer ud fra samme forståelsesformer.

Samtidig afføder den ændrede virkelighed et behov for forståelsesformer, som kan legitimere denne tingenes tilstand, dvs. legitimere de ændringer i samfundets indretning, som sikrer kapitalens fortsatte herredømme. Disse forståelsesformer bliver desuden i kraft af lovgivning, reguleringer og administration institutionaliseret som styrende principper i forskellige samfundsinstitutioner. Der findes en række politiske, kulturelle og sociale institutioner, som skal administrere de reguleringer, som folketinget vedtager. Samtidig med at skolen fortsat sorterer børnene, oplærer den dem efter sigende til "superegoister", og i voksenundervisningen flourer principperne om 'ansvar for egen læring'. Arbejdsformidlingen er fra at have været et redskab for fagbevægelsen godt på vej til at blive et redskab til håndtering af frasortering af folk (aktivister i fagbevægelsen, ineffektive arbejdere osv.). Disse ender til sidst i tvangsaktivering, dvs. som en slags hoveriarbejdere uden lønmodtagerrettigheder. Samfundets hierarkiske opbygning sikrer gennem alle lag ned til dem, der kommer i den sorte gryde ("hoveriarbejdere"), at herredømmet fastholdes. Der er afsat poster, stillinger og institutioner til at sikre denne indretning og disse fortolkningsformer hele vejen igennem. Med det pres, der – bl. a. i kraft af arbejdsløsheden – er lagt på alle hele vejen ned igennem hierarkiet, er klasseherdømmet i dag stærkere end nogen sinde.

Når liberalismen i den grad har sejret, sætter jeg det frem for alt i forbindelse med, at markedskræfternes frie spil i langt højere grad end i perioden 1958-73/82 har fået lov til at være styrende for indretningen af samfundet og det sociale liv. Samfundet har gennem de sidste tyve år bevæget sig mere og mere væk fra den såkaldte 'blandingsøkonomi' med en stor, regulerende offentlig sektor, henimod en mere og mere ren eller 'rå' markedøkonomi, uden de beskyttende træk, som blev sikret via en udvidet offentlig sektor.

Flere andre faktorer bør dog inddrages i forklaringen: Arbejdernes øgede velstand har givet dem et større spillerum for selvbestemmelse, et udvidet handlingsrum og større chancer

for at virkeliggøre centrale livsmål. De forbedrede uddannelsesmuligheder og øgede muligheder for social mobilitet har skabt bedre betingelser for social opstigning. Hertil kommer den såkaldte 'kulturelle frisætning', som har frigjort de unge fra forældreautoriteten og den ældre generations normer, frigjort kvinderne fra husmoderrollen og givet dem beslutningsmuligheder samt øgede muligheder for en frit udfoldet seksualitet. Samtidig har 'den kulturelle frisætning' opløst de gamle arbejdsmiljøer og de dertil hørende sociale bånd og dermed svækket de kollektive orienteringer. Således har fagbevægelsen op gennem firserne oplevet et værdiskifte hos medlemmerne fra kollektivismen mod individualisme (Madsen 1995).

Det er vigtigt at undersøge den materielle basis for individualiseringen. Frem for alt indebærer indførelsen af resultatløns o. l. en uhyre individualisering. Desuden er glidningen væk fra kollektive til individuelle overenskomster et vigtigt aspekt. De kollektive overenskomster har længe været under angreb fra både de danske arbejdsgivere og fra EU, og et skred over til individuelle aftaler vil betyde, at kapitalen får helt frie hænder overfor den enkelte. Den stadig mere decentrale tilrettelæggelse af overenskomstforløbet vanskeliggør, at der kan rejses en samlet kamp for fælles krav. Resultatet er, at man i stedet for en kollektiv kamp for fælles overenskomstkrav får individuelle aktører, der står mere og mere alene overfor arbejdsgiveren.

Set i forhold til en arbejderkulturel problemstilling udgør den *individualiseringsproces*, som foregår i dag, et særdeles vigtigt aspekt, idet den er udtryk for en svækkelse af de kollektive orienteringer og dermed af mulighederne for solidarisering og fællesskab.

Denne diskussion leder naturligt over i en belysning af arbejderkulturens brydningsforhold med den hegemoniske kultur. Når man skal gøre op, hvordan det står til med arbejderkulturen, må man således tage udgangspunkt i relationerne mellem klasserne, styrkeforholdet mellem klasserne, og se på forholdet mellem hegemoni og mod-hegemoni. Den

ideologiske klassekamp kan forstås som en levende proces, hvori forskellige parter forhandler om, hvordan tingene kan og skal forstås. Til belysning heraf synes Antonio Gramscis begreber om kulturelt hegemoni ved hjælp af konsensus at være den mest oplagte tilgang. Den herskende klasse kan ikke basere sig på magt alene, men må søge at opnå konsensus. Den må regere ud fra *konsensus* snarere end gennem direkte vold og tvang. Det sker ved, at den vinder de undertryktes tilslutning til sin verdensanskuelse: "Ifølge Gramsci opretholdes enhver etableret samfundsordning ikke bare gennem den herskende klasses evne til vold og undertrykkelse, men også og frem for alt gennem det faktum, at de undertrykte tilslutter sig de herskende klassers verdensanskuelse. Den herskende klasses verdensanskuelse bliver sund fornuft, dvs. massernes filosofi, eftersom de accepterer den moral, de traditioner og levenormer, som er blevet institutionaliseret i det samfund, de lever i. Det er lykkedes den herskende klasse at vinde de lavere klassers tilslutning til disse normsystemer." (Gramsci 1967:9f)

Denne opfattelse indebærer, at der løbende foregår en omfattende kamp om forståelsesformer. For den herskende klasse er det vigtigt at få sikret fortolkningsformer og kulturelle praktikker, som etablerer bestemte verdenssyn i befolkningens bevidsthed. Det er vigtigt at få sikret en opbakning i befolkningen bag de politikker, der anvendes, og den indretning af samfundet, der opretholdes. "Vi mister den folke-lige opbakning til arbejdsmarkedspolitikken, hvis vi bare kører videre med en arbejdsmarkedspolitik og rådighedsregler uændret, selv om forudsætningerne og den økonomiske udvikling har ændret sig", lød således den socialdemokratiske regerings legitimeringsforsøg forud for vedtagelsen af dagpenge-reformen i 1994 (*Erhvervs-Bladet* den 25. 10. 1994).

I dag laves der jævnligt opinionsmålinger, som kontrollerer, om befolkningen nu også slutter op om dette eller hint. Hvis man f. eks. ønsker velfærdsstaten afskaffet, er det jo godt, hvis man kan skaffe tal, som viser, at opbak-

ningen er vigende. Er opbakningen ikke vigende, kan man lave kampagner og fremføre argumenter, som taler for nødvendigheden af en reform, dvs. en afvikling. Man arbejder med andre ord på at etablere nogle forståelses- og fortolkningsformer i befolkningen, som skal sikre, at den accepterer de foranstaltninger, man ønsker gennemført. Man har hertil et omfattende apparat, ikke blot i pressen, tv og andre medier, men også i lovgivningen. F. eks. gør gennemførelsen af den ny bistandslov med krav om aktivering det næsten umuligt at undslippe den samfundsmæssige kontrol og integration. Dersom nogen skulle sige nej til (tvangs)aktiveringen, skal der gennemføres skrappe sanktioner, som i realiteten gør det umuligt at vægre sig. Således kræver Det Konservative Folkeparti aktiveringspligten udvidet, og samtidig skal "sanktionerne mod dem, der siger nej til et aktiveringstilbud, (...) kunne mærkes." (*Jyllands-Posten* den 18. 3. 1997) Sådan lød kravet i foråret 1997 fra De Konservative som betingelse for at gå med i et forlig med regeringen om en ny bistandslov.

Der er tale om løbende forhandlinger mellem arbejderklassen og den herskende klasse, både om forståelsesformer og ideologi og om indretningen af de materielle vilkår. Fortolkninger er hele tiden på prøve, på samme måde som f. eks. i kampen mellem to opfattelser af de indførte aktiveringsordninger, der enten kan fortolkes som "tvangsaktivering" eller som "en håndsækning" til bistandsklienterne og de arbejdsløse, sådan som socialministeren og andre i den socialdemokratiske ledede regering har forsøgt at overtale befolkningen til at forstå dem. Kampen om, hvilken fortolkning, der skal sejre, er således et vigtigt led i det hegemoniske projekt. Hvis de arbejdsløse nu overtager denne forståelse og accepterer aktiveringen som en "hjælp", kan man sige, at det er lykkedes de herskende at regere ved hjælp af konsensus. Aktiveringsordningen er blevet fremstillet sådan, som den herskende klasses repræsentanter ønsker den fremstillet, og den er blevet legitimeret og accepteret i overensstemmelse med den herskende klasses interesser.

Selvfølgelig kan sådanne sociale konstruktioner af mening ikke isoleres fra de magtrelationer, som ligger bag ved dem. I forholdet mellem de arbejdsløse og lovgivningsmagten er der tydeligvis tale om helt ulige magtrelationer. Det er her klart, som den amerikanske historiker John Gaventa har fremhævet, at de dårligt stillede politiske respons kan ses som en funktion af magtrelationer. Magt arbejder på at udvikle og opretholde passiviteten blandt de magtesløse (Gaventa 1980:vii).

At mange arbejdere stemmer på partiet Venstre og opfatter aktivisering som "en håndsrækning til de arbejdsløse", er ikke så underligt, når man tænker på, hvad de dagligt er udsat for af mediebombardement og meningspåvirkning gennem den borgerlige presse. Dette peger på, at den ideologiske klassekamp i dag indtager en vigtig og måske afgørende rolle i nutidens klassekampe.

VII. Den kulturelle frisættelse versus arbejderklassens reproduktion

Det er blevet hævdet, at den såkaldte 'kulturelle frisættelse' har bevirket, at arbejderbørns livsskæbne ikke længere er forudbestemt ved fødslen, sådan som det var tilfældet helt op til 1950'erne. Man har hævdet, at de i det postmoderne samfund i høj grad har muligheden for selv at vælge mellem forskellige levemåder eller livsformer. Denne udvikling har sammen med de bedre levevilkår blandt de velstillede lønmodtagere, den hastige ændring af erhvervsstrukturen og den dermed sammenhængende sociale mobilitet skabt baggrund for en øget individualisering. Tilbage står dog, at der "fortsat eksisterer en klassestruktur med væsentlige forskelle i levevilkår mellem de sociale klasser" (Hansen 1990:84), og at denne klassestruktur, trods alle kulturelle opbrud, fortsat reproduceres. Sålænge dette er tilfældet, ændrer enkeltindviders sociale mobilitet og cirkulation ikke ved den ulige fordeling af livsmuligheder. Samtidig må man pege på, at arbejderklassen stadig i høj grad reproducerer sig selv. Således viser Erik Jørgen Hansens le-

vekårsundersøgelse fra 1986, at godt halvdelen af dem, der voksede op i arbejderklassen, også træffes der som voksne (Hansen 1990:83). Endvidere må man være opmærksom på, at den såkaldte 'sociale arv' stadig virker, og at en voksende andel af mennesker, der er vokset op i arbejderklassen, nu i løbet af deres ungdom og voksendom direkte frasorteres til en slags subproletariat, et voksende lag af udstødte, som ikke kommer til at arbejde på normale overenskomstsmæssige betingelser.

I sin undersøgelse af 'velfærdsgenerationen' har Erik Jørgen Hansen påvist, at børns oprindelsesklasse er bestemmende for deres uddannelsesniveau. Dette er dog næppe det eneste, som oprindelsesklassen bestemmer. De andre forhold er bare ikke undersøgt. Under alle omstændigheder ved vi, at der er en klar sammenhæng mellem oprindelsesklasse og opnået uddannelse. E. J. Hansen undersøgte også de marginaliseredes sociale afstamning, og det viste sig her, at andelen af marginaliserede var forskellig mellem persongrupper med forskellig social afstamning, ikke helt entydigt, men dog med den højeste andel blandt dem, der voksede op i arbejdsmandshjem (Hansen 1995:46ff). At der fortsat foregår en sådan klassebestemt udskilning og frasortering af mennesker med baggrund i de dårligst stillede samfundslag, fremgår også tydeligt af flere andre nyere undersøgelser (bl. a. Ingerslev et al. 1992 og Nygaard Christoffersen 1996).

Alle disse undersøgelser viser, at påstanden om samfundets store *åbenhed* i høj grad er en myte, som vel bl. a. er blevet foranlediget af de store ændringer i samfundets erhvervsstruktur og de deraf følgende ændringer i befolkningens fordeling på socialgrupper. "På alle niveauer i samfundet er der således en dominerende tendens til, at børnene bliver placeret som deres forældre – medmindre det er umuligt." (Hansen 1990: 78).

Også privilegerede klassepositioner arves. Dette sker på mange måder, men bl. a. gennem overførsel af ejendom og kulturelle ressourcer. De, der befinder sig i de mest eftertragtede klassepositioner, er således fortsat i stand til at videregive deres fordele til deres

børn. I kampen om de efterstæbte positioner har de, der kommer fra en baggrund med de bedste sociale og kulturelle ressourcer, derfor også de største chancer for at nå disse positioner. I rekrutteringen af mennesker til gruppen af 'udstødte' er det omvendt de, der kommer fra en baggrund med relativt få sociale og kulturelle ressourcer, der har størst risiko for at blive skilt ud.

Marginalisering og udstødning sker i dag i høj grad via klassehabitus – dvs. internalisering af de objektive vilkår i form af dispositioner, der bestemmer vores måder at tænke og handle på. Espen og Jesper Jerlang er i deres bog *Socialisering og habitus* (1996) inde på, hvordan reproduktion af klasse foregår via klassehabitus: En klassehabitus, der således "er et direkte produkt af nogle materielle omstændigheder", producerer samtidig "på det individuelle plan et kompleks af forventninger og adfærdsmønstre, som på deres side – i en cirkelbevægelse – reproducerer og bekræfter de materielle strukturer, der i første instans af fødte dem." (Jerlang 1996:377) Da der er statistisk dokumentation for, at klasse spiller en afgørende rolle for, hvilke individer, der marginaliseres eller udstødes fra arbejdsmarkedet, er der således gode argumenter for en tilbagevisning af påstandene om, at klassetilhørsforhold i dag skulle spille en stadig mindre rolle set i relation til bl. a. kulturelle tilhørsforhold. Disse kendsgerninger understreger tværtimod endnu engang den fortsatte betydning af klasse som en social kraft, der former menneskers liv.

VIII. Afslutning

Ser man nu på arbejderkulturen, så er der stadig i 1997 en arbejderklasse, som indtager en bestemt position i forhold til besiddelsen af produktionsmidler og produktion af merværdi. Selv om arbejderne har overtaget forståelsesformer og livsstile fra middel- og overklassen, så indebærer deres livsbetingelser endnu en særlig situation, særlige arbejdsbetingelser og særlige interesser og erfaringer, som er afgørende for deres livsførelse og livschancer. Det er fremdeles arbejderklassen, som er ud-

sat for flest risici i tilværelsen, arbejderklassen, som leverer den største andel af arbejdsløse osv. Selv om vore dages arbejderkultur i høj grad er en *privatiseret* kultur, så findes der efter min opfattelse fortsat en arbejderkultur på en række forskellige planer: På arbejdspladserne, i fagbevægelsen, i politiske organisationer, i nogle af arbejdernes fritidsmiljøer, men f. eks. også i form af arbejdsprog og klassehabitus.

De, der påstår, at klassekampen er væk, og at klassesamfundet er overvundet, må være både blinde og døve. De har måske *deres* så meget på det tørre, at de ikke kan få øje på, at der i dag frem for alt foregår en "klassekamp fra oven", og at alle borgerlige kræfter er sat ind på etableringen af det hegemoni, der skal sikre opslutningen omkring det kapitalistiske systems fortsatte beståen.

Litteratur

- Abelove, Henry et al., eds. (1973): *Visions of History*, udg. af MARHO: The Radical Historians Organization. Interview med E. P. Thompson, New York: Pantheon Books.
- Aminzade, Ronald (1993): *Ballots and Barricades: Class Formation and Republican Politics in France, 1830-1871*. Princeton: Princeton University Press.
- Andersen, Svend Aage (1997): *Arbejderkultur i velfærdssamfundet*, København: SFAH.
- Bilton, Tony et al. (1996): *Introductory Sociology. Third Edition*, London: MacMillan.
- Callinicos, Alex (1989): *Against Postmodernism*. Cambridge: Polity Press.
- Desan, Suzanne (1989): "Crowds, Community, and Ritual in the Work of E. P. Thompson and Natalie Davis", i Lynn Hunt, ed: *The New Cultural History*, Berkeley: University of California Press: 47-71.
- Downs, Laura Lee (1993): "If 'Woman' is just an empty Category, Then Why Am I Afraid to Walk at night? Identity Politics Meets the Postmodern Subject", in: *Comparative Studies in Society and History* Vol.35 No.2, s. 414-437.
- Gaventa, John (1980): *Power and Powerlessness: Quiescence and Rebellion in an Appalachian Valley*. Urbana and Chicago: University of Illinois Press.
- German, Lindsey (1996): *A Question of Class*. London: Bookmarks.
- Gramsci, Antonio (1967): *En kollektiv intellektuel*. Stockholm: Bo Cavefors.

- Gundelach, Peter og Nils Mortensen (1990): *Ind i sociologien: En grundbog*, København, Gyldendal.
- Hansen, Erik Jørgen (1988): *Generationer og livsforløb i Danmark*, København: Hans Reitzel.
- Hansen, Erik Jørgen (1990): *Den maskerede klassekamp*, København: Hans Reitzel.
- Hansen, Erik Jørgen (1995): "Den første velfærds-generation", i *Socialforskning*, August 95, udg. af Socialforskningsinstituttet: 46-54.
- Harris, David (1996): *A Society of Signs?* London: Routledge.
- Hartnack, Justus & Johannes Sløk, red. (1970): *Karl Marx*, København: Berlingske.
- Hauge, Hans (1995): *Den litterære vending. Dekonstruktiv videnskabsteori*. Århus: Modtryk.
- Helge, Nynne (1996): *Familien Jensen og Vorherre. Religionens plads i danske arbejderfamiliers kultur og livsform 1870 til 1950 – med særlig vægt på perioden før 1920*. København: Institut for Systematisk Teologi på Københavns Universitet.
- Hunt, Lynn, red. (1989): *The New Cultural History*. Berkeley: University of California Press.
- Ingerslev, Olaf, Niels Ploug og John Reib (1992): *Forløbsanalyser af de unge i 1990'erne*. Kbh.: Socialkommissionens sekretariat.
- Jacobsen, Benny (1989): *Levevilkår og livsformer i velfærdsstaten*, Kbh.: Samfundsfagsnyt.
- Jerlang, Espen og Jesper (1996): *Socialisering og habitus – individ, familie, samfund*. København: Munksgaard-Rosinante.
- Jessop, Bob (1986): "Der Wohlfahrtsstaat im Übergang vom Fordismus zum Postfordismus", i *Prokla* Heft 65, 16. Jhrg. Nr. 4:4-33.
- Juul Jensen, Uffe (1973): *Videnskabsteori, Bd. 2*, København: Berlingske.
- Kocka, Jürgen (1983): *Lohnarbeit und Klassenbildung: Arbeiter und Arbeiterbewegung in Deutschland 1800-1875*. Berlin: Verlag J.H.W. Dietz Nachf.
- Kirk, Neville (1994): "History, language, ideas and postmodernism: a materialist view", i *Social History* Vol 19: No. 2: 221-240.
- Madsen, Morten (1996): "Demokrati og individualisme i fagbevægelsen", i *Arbejderhistorie* nr. 2: 18-41.
- Marx, Karl og Friedrich Engels (1976): *Udvalgte skrifter i to bind, bd. 1*, København: Forlaget Tiden.
- Mørkegaard, Ole (1993): *Søen, slækten og hjemstavnen. En undersøgelse af livsformer på åbenråegnen 1700-1900*. Kbh.: Museum Tusulanums Forlag.
- Nygaard Christoffersen, Mogens (1996): *Opvækst med arbejdsløshed. En forløbsundersøgelse af to generationer født 1966 og 1973*. Kbh.: Socialforskningsinstituttet.
- Palm Larsen, Lone (1996): "Én "arbejderklasse", én kultur og én identitet??", i *Arbejderhistorie* nr. 3:21-36.
- Palmer, Bryan (1990): *Descent into Discourse: The Reification of Language and the Writing of Social History*. Philadelphia: Temple University Press.
- Roseberry, William (1989): *Anthropologies and Histories: Essays in Culture, History and Political Economy*. New Brunswick and London: Rutgers University Press.
- Salomonsen, Per (1993): *Grundlæggende metodebegreber i samfundsvidenskab*. Gistrup: Edupax.
- Savage, Mike & Andrew Miles (1994): *The Remaking of the British Working Class, 1840-1940*. London/New York: Routledge.
- Stedman Jones, Gareth (1983): *Languages of Class: Studies in English Working Class History 1832-1982*. Cambridge: Cambridge University Press.

Abstract

Andersen, Svend Aage: Arbeiterkultur nach 1945 – eine Bestandsaufnahme.

Arbejderhistorie 2/1996, p. 1 – 20

Im Artikel wird versucht zu veranschaulichen, wie die Geschichte der Arbeiterklasse ständig von wechselnden politischen Umständen aus umgeschrieben worden ist. In diesem Zusammenhang wird u.a. dem Poststrukturalismus vorgeworfen die Unterscheidung zwischen Sein und Bewusstsein zu ignorieren und Sein und Sprache nicht zu unterscheiden. Weiter wird die Tendenz kritisiert die Klassenanalyse mit einer Lebensformanalyse zu ersetzen. Stattdessen sollte eine nicht-reduktionistische Klassenanalyse als zentrale Methode der Arbeitergeschichte erneut verwendet werden. In dieser Analyse sollten u.a. alle Identitäten berücksichtigt werden, die nicht unmittelbar eine bestimmte Position in der Klassenstruktur hentspringen. Ausgehend von seiner Darstellung in Arbeiterkultur i velfærdssamfundet (1997, Arbeiterkultur im Wohlfahrtsstaat) versucht S.A. Andersen die Frage zu beantworten, ob es noch eine Arbeiterkultur gibt. Das Hauptgewicht liegt hier auf der derzeitigen Individualisierungstendenz und auf dem Versuch die Hege-monie der herrschenden Klasse durch Herstellung eines Konsensus zu repro-duzieren.

Svend Aage Andersen,

Mag. art. i litteraturhistorie, Ph.D.

Rugbjergvej 32, Stavtrup, 8260 Viby J.,

Tlf.: 86 28 57 30